

PAPER DETAILS

TITLE: XVIII.Yüzyil İzmir Ticareti Hakkında Düşünceler ve Vezir Hanlari

AUTHORS: Bülent ÇELİK

PAGES: 219-231

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/782575>

XVIII. YÜZYIL İZMİR TİCARETİ HAKKINDA DÜŞÜNCELER VE VEZİR HANLARI

*Bülent ÇELİK**

Osmanlı kentleri, sadece belirli bir mekân içinde nüfusun yüksek yoğunluk ve heterojenlik düzeyine ulaşması sonucu ortaya çıkan yerleşim birimleri değillerdir. Bir yerleşim biriminin kent olarak nitelendirilebilmesi için bazı işlevsel özellikler de taşıması gerekir. İdarî düzey açısından yerleşimde bir sancak beyi ya da en azından bir Kadı bulunmalıdır.¹ Nüfusun büyük çoğunluğunun tarım dışı üretim ve hizmet faaliyetlerinden geçimini temin etmesi ve bu yerleşmelerin mahallî ya da makro düzeydeki ilişkileri denetleyen ve yönlendiren fonksiyonel örgütlenmeleri bünyelerinde toplayan merkezler olmaları gerekmektedir.² Böyle bir yerleşme biçimini sur, pazaryeri, kısmî otonomiye dayanan şehrsel yönetim kurumlarının binaları ve şehirlilerin genel toplanma yerleri karakterize eder.³

Ancak her şehrin yukarıdaki özellikleri kazanmadan önce geçirdiği evreler, yakaladığı ya da elinden kaçırdığı şanslar ve bulunduğu coğrafya ile birlikte barındırdığı insanları etkileyen dışsal olaylar bulunmaktadır. IX. yüzyıldan XVII. yüzyıla değin Doğu Akdeniz'deki uluslararası ticarete pek az katılan, 1528'de topu topu 2000 kadar nüfusu ile büyücek bir kasabayı andıran İzmir şehrinin⁴ ve ticaretinin gelişimi bu bakımdan dikkat çekicidir. 1426'da II. Murat tarafından ele geçirilen İzmir, ilk olarak Ayasoluğ'a ardından Anadolu

* Gaziantep Ün.Fen-Edebiyat Fak. Tarih Böl. Araş.Gör.

1. Suraiya Faroqhi; Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s.12.

2. H.Ünal Nalbantoğlu; Sosyal Yapı Değişmesi Açısından Türkiye'de Sanayileşme ve Kentleşme Süreçlerine Teorik Bir Yaklaşım Denemesi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Enstitüsü, Ankara, 1974, s.1.

3. Max Weber; The City, New York, 1966, s. 65-66.

4. Tuncer Baykara; İzmir Şehri ve Tarihi, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1974, s.29.

Eyaletinin Saruhan (Manisa) Sancağına bağlanmıştır. Merkezi Gelibolu olan Kapudan Paşa Eyaleti oluşturulduktan sonra ise Sığala Sancağı ismi ile bu eyalete dahil edilen İzmir'in ticaret ve zanaat vergi gelirleri Tersane kethüdalarının hası tayin olunmuştu. Bu hassın gelirleri sancak beyi kanalıyla İstanbul'a iletilmekteydi.⁵

Şehrin ticari açıdan önem kazanması ilkin bir takım siyasi değişiklikler sayesinde gerçekleşmiştir. 1566'da 30000 düka tutarındaki vergisini ödemediği gerekçesiyle Cenevizlilerin yönetimindeki Sakız adası Piyale Paşa komutasındaki Osmanlı donanması tarafından ele geçirilmiş,⁶ böylelikle önceden Doğu ile Batı arasında bir köprü olan bu adanın yerini İzmir limanı almıştır. Anadolu'nun yerel mallarının peşinde koşan yabancı tüccarlar için bu malları İzmir'e getirip, kentin geniş ve korunaklı limanında doğrudan açık deniz gemilerine yüklemek, kuru meyve, pamuk, yün ve deri gibi çok yer tutan ürünleri Çeşme'ye getirip, kıyı teknelerine yüklemek sonra da aradaki dar kanalı geçerek Sakız limanına ulaştırmak ve oradan Batıya giden açık deniz gemilerine aktarmaktan daha kolay ve ucuzdu.⁷ Ayrıca XVII. yüzyılda İzmir'in İstanbul'a Kuşadası'ndan daha çok vergi geliri sağlaması⁸ ve 1618'de de İran'la yapılan barıştan sonra İran ipeğinin tüccarlar tarafından vergilendirme açısından Bursa'ya oranla daha cazip bulunması nedeniyle İzmir'e yöneltildiği⁹ İzmir'i bu iki kentle giriştiği ticari rekabetten kazançlı taraf olarak çıkarmıştır.

İzmir'de ticarete uzmanlaşmış gayrimüslim Yahudi ve Ermenilerin yaptıkları yatırımlar, bilgi ve sermayelerini bu kentte kullanmaları ve dış bağlantılar gerçekleştirmeleri İzmir için bulunmaz bir şans olmuştur. Şöyle ki XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm dokuma üreticisi kentler; ham yün maliyetindeki artıştan, Yeniçeriler'e iflas derecesindeki fiyatlarla çok miktarlarda yünlü temin etme zorunluluğunun getirdiği yükten ve Batıdan gelen ucuz yünlülerle rekabetin yarattığı güçlüklerle yüz yüzeydi. Ortaya çıkan ekonomik buhran 100 yıldır Selanik'te yaşayan ve büyük ölçüde dokumacılık ve ticaretle uğraşan Yahudi ailelerini etkileyince bunlar başka işler aramaya ve XVII. yüzyıl başlarında -başta İzmir ve Manisa olmak üzere-

5. Mekin Sarıoğlu-Turgay Gönenç; İzmir 11 Yıllığı 1967, İzmir, 1969, s.140.

6. Şerafettin Turan; "Sakız'ın Türk Hakimiyeti Altına Alınması", Tarih Araştırmaları Dergisi, 1966, sa. 4, s.185.

7. Daniel Goffman; İzmir ve Levanten Dünya (1550-1690), Çev: Ayşen Anadol-Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.56.

8. Wolfgang Müller-Wiener; "Der Bazar von İzmir", Mitteilungen der Fränkischen Geographischen Gesellschaft, Erlangen, 1982, s.424.

9. Özer Ergenç; XVI. yüzyıl'ın Sonlarında Bursa: Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış Doçençlik Tezi, Ankara, 1979, s.235.

Anadolu ve Rumeli'de çeşitli kent ve kasabalara göç etmeye başlamışlardı.¹⁰ Bu tarihlerde -1618- Ermeni tüccarlar da sermayelerini ipek ticaretine yatırarak Avrupa'ya ihraç etmeye başlamışlar¹¹ bunun için de İzmir limanı ve şehrinde bu alandaki ağırlıklarını hissedilir biçimde arttırmışlardı. 1623 yılının Temmuz ayında Marsilya konsülleri, bir Ermeni ve İpek balyaları işgalinden Fransa Kralına şöyle yakınmaktaydılar: "...Bu ipeklileri şu Halep piyasasında, İzmir'de ve başka yerlerde satma ve namuslu bir kâr sağlama kolaylığına sahipken, biraz daha fazla kazanmak için dünyanın öbür ucuna dek koşturan (bu arada Marsilya'ya da) daha aç gözlü bir millet yoktur..."¹²

Son olarak şehrin gelişimine katkıda bulunması açısından Osmanlı askeri sınıfının bizzat şehirde gerçekleştirdiği yatırımların ticari açıdan şehre çok şey kattığının bilinmesi gerekmektedir. Bu yazımızda bunlardan birini, Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa tarafından sadareti yıllarında yaptırılmaya başlanan ve ölümünden sonra vakıf haline getirilen Vezir Hanları hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaya çalışacağız.

1645-1669 yılları arasında Akdeniz'de yapılan Girit Savaşının İzmir şehrine ticari açıdan ayrı bir önem kazandırdığı bilinmektedir. Özellikle Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa'nın Sadrazamlığı sırasında bu şehri onarma bakımından sarf ettiği çabalar, İzmir'i Osmanlı İmparatorluğu'nun çok önemli ve hareketli bir ticaret limanı haline getirmiştir.¹³ İzmir şehrinin sadece yerel ticareti yönlendiren Yakın Doğu pazarlarından farklı olarak uzak ülkelere yönelen dış ticarete de açık oluşu ve bu nedenle de her mevsime göre değişen depo alanlarına ihtiyaç duyması şehirde çok sayıda hanın kurulmasına neden olmuştur.¹⁴ 1640'lı yıllarda İzmir'de 60,¹⁵ 1670'li yıllarda ise 82 Han¹⁶ bulunmaktaydı. Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın İzmir'e getirttiği suya* (Vezir

10. Daniel Goffman; A.g.e., s.74.

11. Özer Ergenç; A.g.e., aynı yer.

12. Fernand Braudel; Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm (XV-XVIII. Yüzyıllar) II. cilt: Mübadele Oyunları, Çev.: M.Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1993, s.131.

13. M.Münir Aktepe; "İzmir Hanları ve Çarşıları Hakkında Ön Bilgi" İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi Sa. 25, İstanbul 1971'den ayrı basım. s.106-107.

14. Wolfgang Müller-Weiner: A.g.e., s.440.

15. Katip Çelebi: Cihannümâ, İstanbul, 1145, s. 669.

16. Evliya Çelebi : Seyahatnâme, IX, İstanbul, 1935, s. 96.

* İzmir'de Buca yolunda Peygamber Elias vadisi olarak da adlandırılan Kokluca'yı geçtikten 2 km. sonra 160 m. uzunluğunda ve 1674 yılından beri üzerinden Vezir Su geçirilen ilk kemerle karşılaşılır. Bu muhtemelen Vezir Fazıl Ahmet Paşa'nın yaptırttığı su kemeridir. Bundan sonra ise yukarıya doğru 2 km. daha gidilince üzerinden Osman Ağa Suyu geçirilen 21 m. yüksekliği 120 m. uzunluğundaki ikinci kemerle, hemen sonra da 19 m. yüksekliği, 50 m. uzunluğu olan üçüncü kemerle karşılaşılır. Bu Osman Ağa'nın elimizdeki 1728 tarihli vakfiye defterinde adı

Suyu) karşılık olmak üzere inşa ve vakıf olunan han¹⁷ Büyük ve Küçük Vezir Hanı olmak üzere iki binadan oluşmaktadır. Vakıf ayrıca bu hanlara bitişik ya da ayrı yerlerdeki dükkanlara, değirmenlere ve bir su mukataasına da sahiptir. Büyük Han, İzmir'de Selvili Han'ın Kuzeyi ile Girit Hanı'nın doğusunda kalan, bugünkü Mimar Kemalettin Caddesi ile 1326. ve 1330. sokakların kesiştiği bölgede yer almaktaydı.¹⁸ IV. Mehmet dönemi Sadrazamlarından Köprülü Mehmet Paşa'nın oğlu Fazıl Ahmet Paşa'nın emriyle İzmir'deki eski tiyatronun yıktırılarak taşlarının vezir Hanının yapımında kullanılmak üzere 1675'te taşıtırılmasından yapının 1675 yılında inşa edilmeye ve 1677 yılında Vezir Kara Mustafa Paşa tarafından bitirildiği anlaşılmaktadır. Hana ait H. 1089/M.1678 tarihli vakfiye ise Fazıl Ahmet Paşa'nın ölümünden sonra tanzim edilmiştir.¹⁹

Küçük Vezir Hanı ise eskiden Küpecioğlu Hanı'nın kuzeyinde, Mahmudiye Caddesi üstünde, bugün ise tahminen Halit Ziya Bulvarı ile 1332. sokağın kesiştiği bölgede yer almaktaydı.²⁰ Büyük Vezir Hanının 1675 yılında yapılmaya başlandığı, 1677 yılında Vezir Mustafa Paşa tarafından bitirildiği ve bu yapılara ait vakfiyenin H. 1089 / M. 1679 yılına ait olmasından Küçük Vezir Hanının 1675 ile 1678 yılları arasında inşa ettirilmiş olduğu kabul edilebilir.²¹

Bu iki han da inşa edildikleri tarihlerde İzmir ticaretinin kalbinin attığı Frenk Caddesi ve Bedesten'e çok yakındılar ve Batı Anadolu'nun, Girit'in ve diğer Ege adalarının İzmir'in hinterlandı haline gelmiş olması²² bu hanların ve benzerlerinin hem önemlerini hem de sayılarını arttırmış olmalıdır. Bilindiği üzere Vakıf kelimesi Arapça'da durdurmak, alıkoymak anlamındadır ve bu anlamıyla VIII. yüzyıl ortalarından XIX. yüzyıl sonlarına kadarki dönemde İslâm ülkelerinde ekonomik ve sosyal hayatta önemli bir rol oynayan dini-sosyal bir kurumun adı olarak kullanılmıştır. İslam dininde vakıf, yararı Allah'ın kullarına ait olmak üzere ve Allah'ın mülkü sayılacak biçimde bir bina,

geçen Vakıf mütevellisi Osman Ağa ile aynı kişi olması yüksek bir ihtimaldir. Kemerler için bkz. İlhan Pınar Yüzyıl Başındaki İzmir için Bazı Bilgiler. Toplumsal Tarih Dergisi 17/ 1995, s. 39-42.

17. Raif Nezih; İzmir Tarihi, İzmir, 1927, 1. Kitap, II. Kısım, 18.Forma, s.9'dan naklen M.Münir Aktepe, a.g.m., s.146.

18. Bozkurt Ersoy; İzmir Hanları. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Sayı: 49, Ankara, 1991, s.119. Bkz. Makale Sonundaki Kroki.

19. İzmir Vakıflar Müdürlüğü III. Vakfiye Defteri 1. Varaktan naklen; M.Münir Aktepe; A.g.e., s.147.

20. Bozkurt Ersoy; A.g.e., s.120.

21. Bozkurt Ersoy; A.g.e., s.121.

22. Mübeccel Kiray, "Azgelişmiş Memleketlerde şehirleşme Eğilimleri: Tarihsel Perspektif İçinde İzmir" ODTÜ Gelişme Dergisi, Güz, 1971-73, s.295.

arsa ve aletleri kişisel mülk olmaktan çıkarmaktı.²³ Buna göre araziler (bazı köylerin tamamı, her türlü ziraat işletmeleri, çiftlikler, tarlalar, bağ ve bahçeler), mesken olarak kullanılan binalar, dükkanlar veya ekonomik bir kazanç sağlamak için yapılmış başka yapılar ile, hayvan derisi, gemi, nakit para, kitap, halı, şamdan, yoksul çiftçilere ödünç verilmek üzere tohum, köle, cariyeye, hayvan gibi şeyler de vakfedilebilirdi. Vakıfların işletilmesi konusunda tek yol kiralama (icâr) sistemiydi. Ancak burada kiralama zamanı sınırlandırılmıştır ve Hanefi mezhebine göre topraklar en fazla 3, diğer gayrimenkuller ve yalnızca 1 yılına kiralatabilmekteydi.²⁴

Silahtar Tarihi'nde henüz inşaatı tamamlanmamış eski bir bina olarak tanımlanan²⁵ Fazıl Ahmet Paşa'nın yaptırttığı Vezir Hanlarına ait ve H. 1141 Muharrem / M.1728 Ağustos ayına ait hanlardaki dükkanları, kiracıları, kira bedellerini ve diğer gelirleri gösteren bir vakfiye defterine göre²⁶ Büyük Han iki katlıydı. Üst katta 33'ü küçük, 47 oda, alt katta ise 44 mahzen bulunmaktadır. Alt katta ayrıca küçük büro işlevini gördüğünü tahmin ettiğim 7 daire (manka) bulunmaktadır.²⁷ Büyük Handa üstteki 14 -büyük- odanın yıllık kiralari, 30,36,50,60 ve 62 gurusu arasında değişmektedir ve bunlardan 2'si boştur. İsimlerinden 4'ünün Müslüman, 8'inin de gayrimüslim olduğunu saptadığımız 12 kiracının ödemiş oldukları meblağ ile boş 2 odanın geçmiş aylara ait kira bedelleri toplamı 552 gurusudur ve boş odaları kiralayacak olası kiracılardan bundan sonraki aylar için toplam 26 gurusu kira bedeli talep edilmektedir. Yine üst katta bulunan 33 küçük odanın 22 kiracısı bulunmaktadır. Bu dükkânların kiralari yıllık 15-20 gurusu arasında oynamaktadır ve 3 Müslüman kiracıya karşılık 19 gayrimüslim kiracı tarafından kiralananmışlardır. Boş olan 11 odanın geçen aylara ait toplanan kira bedelleri ile bundan sonraki aylar için olası kiracılardan talep edilecek kira bedelleri yanlarında belirtilmiştir. Tüm bu odalardan 491,5 gurusu kira geliri elde edilmiş, boş odalardan da daha 138,5 gurusluk gelir hedeflenmiştir. Yine isimlerden anlaşıldığı üzere Han'ın alt katta bulunan 44 mahzenin 8 kiracısı Müslüman, 25 kiracısı da gayrimüslimdir ve bu mahzenlerin hiçbirisi boş değildir. Kiralari 24 ile 36 gurusu arasında değişen bu mahzenlerden yıllık 1460 gurusluk kira geliri elde edilmiştir ve bir kiracının

23. Hilmi Ziya Ülken; "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", Vakıflar Dergisi, IX/1971, s.16.

24. İ.A. "Vakıf" mad. c. 13, 1. basım, İstanbul, 1986, s.153.

25. Silahtar Fındıklılı Mehmet Ağa; Silahtar Tarihi c.1, İstanbul, 1928, Devlet Matbaası, s.659.

26. Cevdet İktisat, 922.

27. M.Münir Aktepe adı geçen makalesinde bu hanın yapıldığı sırada üst katta 54, alt katta ise 50 oda olmak üzere toplam 104 odanın bulunduğundan bahsetmektedir. Bkz. M. Münir Aktepe, A.g.m., s.146. Dolayısıyla elimizdeki vakfiye defterinin düzenlendiği yıla gelinceye dek vakfın birtakım tadilatlardan geçtiği, bazı odaların birleştirildiği, bazılarının ise bölündüğü varsayılabilir.

birden fazla odayı kiraladığı görülmektedir. Örneğin Niyaki, 2 odayı 72 guruşa, Hacı Mehmet ve Nebayot 3'er odayı 90'ar guruşa kiralamışlardır. Defterde ayrıca "Kapu arasındaki mankalar" olarak belirtilen ve Han içerisinde olduğu anlaşılan 7 dairenin 1'i boş olmak üzere 6 kiracısı bulunmaktadır. Bunların 4'ü gayrimüslimdir (İvanis, Anastas, Petro, Nebayot). Kiraları 7 ila 15 guruş arasında değişen bu odalardan vakıf 70,5 guruşluk bir gelir elde etmiş, boş oda içinse yılın geri kalan ayları için 4,5 guruş kira talep edilmiştir. Ayrıca büyük Han'a bitişik 21 dükkan bulunmaktadır. 3'ü boş olan bu dükkanların bütün kiracıları gayrimüslimdir ve 1 dükkan 28 guruş diğer tüm dükkanlar 30'ar guruşa kiralanmıştır. Vakıf 612 guruş gelir elde ettiği bu dükkanların boş olanlarından yılın geri kalan ayları için toplam 15 guruş kira istemektedir.²⁸

Küçük Han'da ise üst katta 19 oda, alt katta ise 20 mahzen olmak üzere 39 dükkân bulunmaktadır.²⁹ Üstteki 19 odanın 12'si boştur ve yılın geri kalan ayları için 6 ila 25 guruşluk tarifelerle yeni kiracılar beklemektedir. Geri kalan 7 odayı ise 1 Müslüman ve 6 gayrimüslim kiracı yıllık 14 ila 18 guruş'a kiralamışlardır. Vakıf bu bölümden 306,5 guruşluk gelir elde etmiş, boş odaların da 137,5 guruş gelir getireceği hesaplanmıştır. Alt kattaki 20 mahzenin 2'si boştur ve birisi 2 guruş diğeri de 10 guruşa yılın geri kalan ayları için yeni kiracılarını beklemektedir. Dolu olan 18 mahzen 7 ila 36 guruş kiralarla 17 kişiye kiralanmıştır. (Aleksan 60 guruşa 2 mahzen kiralamıştır) 6 Müslüman, 9 gayrimüslim kiracı vakfa toplam 564 guruş kira ödemişlerdir. Küçük Han'a bitişik 7 dükkanın tamamı 28,40 ve 48 guruşluk tarifelerle gayri-müslimlere kiralanmıştır ve 223 guruşluk gelir getirmiştir.

Vakfa ait İzmir'in bazı bölgelerinde bulunan diğer dükkanların durumu ise şöyledir:

Vakfın "Frenkhane" ve "Gümrük" civarındaki dükkanlarla İzmir Gümrüğünden elde ettiği gelirler:

Bu bölümde Frenkhane, bu yapı ve İzmir gümrüğü etrafında 1 kahvehane, 1 mahzen, 1 manka ve 6 dükkan vakfa gelir getirmektedir. Burada Frenk hane 400 guruş, kahvehane 36 guruş, odalar 15 ila 27, ki bunlardan 171'i boştu ve olası yeni kiracılara 3,5 guruşa vakıf tarafından kiralanmak istenmekteydi, guruşa kiralanmıştı. Boş olan mahzen 30, Manka ise 10 guruşa bir yıllığına kiralıktı. Bu bölümde ayrıca vakfa İzmir gümrüğünden 1200 gurupluk bir

28. Vrk. I.a.

29. 27 nolu dipnotdaki tespitimiz Küçük Vezir Han'ı içinde geçerlidir. Münir Aktepe'nin makalesinde (s.146) bu hanın üst katında 18, alt katında ise 17 oda bulunduğu belirtilmektedir.

gelirin ayrı bir kalem olarak aktarıldığı görülmektedir. Bu bölümde vakıf toplam 1784,5 gurup gelir elde etmiş, boş olan odalar ve mahzenden de 43,5 gurupluk bir geliri hedeflemiştir.³⁰

Vakfın ayrıca İzmir "Bezzazistan"ına bitişik ve kara ve deniz tarafında bulunan dükkanlarının olduğu görülmektedir. Bunların durumları ise şöyledir;

Vakfın Bezzazistan'a bitişik 25 dükkanı bulunmaktadır. Bunların 13'ü gayrimüslim kiracılara kiralanmıştır. Kiralar yıllık 20, 22,27, 30 ve 36 guruşluk tarifelerleir. Vakıf bu dükkanlardan 593 guruş gelir elde etmiş ve halen boş olanlar için de toplam 127 guruş kira talep etmektedir. Bezzazistan'ın kara tarafındaki dükkanlar 20 tanedir. Kiracıları arasında hiç Müslüman yoktur. 11'i boş olan dükkanların dolu olanlarının kira tarifeleri 30 ve 40 guruştur. Vakıf bu dükkanlardan 348 guruş gelir elde etmiş ve halen boş olanları da toplam 272 guruşa kiralamıştır. Bezzazistan'ın deniz tarafındaki dükkanları da yine 20 tanedir ve yine hiç Müslüman kiracı yoktur. 4'ü boş olan dükkanların kiralari 30 ve 40 guruşluk tarifelerleir. Vakıf bunlardan 540,5 guruş kira geliri elde etmiş ve boş olan 4 dükkanı da toplam 79,5 guruba kiralamıştır.

Vakfın İzmir'de "Cami-i Şerif" etrafında bulunan dükkanlarının durumu biraz daha farklıdır. Bu kalemde kaydedilen dükkanlar kiracılarının isimlerinin yanı sıra yaptıkları işlere göre de deftere geçirilmişlerdir. Fenucci, Todori, Andon, Nardo gibi isimlerin yanı sıra, örneğin; çizmeci, kuyumcu, hallac, kahvehane, balıkhane, berber, varilci, çubukçu, börekçi ve hamam olarak iş gören dükkanlar da defterde gösterilmiştir. Bu kalemde vakfa en büyük geliri 750 guruşa iki bab olarak kiralanmış olan hamam getirmektedir. Küçük bir oda (manka) 6 guruş kira getirdikten sonra boşalmış ve 3 guruşa yeni kiracısını beklemektedir. Bunun dışında odaların 6, 8, 12, 15, 16,18, 20 ve 24 guruşluk tarifeleri bulunmaktadır. Vakıf toplam 27 oda, dükkan ve mahzenden 1232 guruş kira geliri elde etmiş, 73 guruşluk bir geliri de halen boş olan dükkanlardan beklemektedir.³¹

Vakfın İzmir'in "Hendek" kesiminde bulunan dükkanları da tıpkı Cami-i Şerif etrafında bulunan dükkanlarında olduğu gibi kiracı isimleri ve dükkanların ne dükkanı olduğunu belirtecek biçimde karışık olarak kaydedilmişlerdir. Bakkal, Pabuççu, Aynacı, Börekçi, Abacı, Boyacı meslekî adlarla kaydedilen dükkanlardır. İsimlerden anlaşıldığı üzere 5 gayrimüslim kiracıya karşılık 14 Müslüman kiracı bulunmaktadır. Hiç boş dükkanın bulunmadığı bu bölümde

30. Vrk.1.b.

31. Vrk. 2.a.

kiralar 9,12,15,18,24,33 ve 36 guruşluk tarifelerledir. Vakıf bu dükkanlardan 468 guruş gelir elde etmiştir. Hendek ve Cami-i Şerif kesimindeki dükkanların kiralarının diğer bölgelere oranla daha ucuz olmasının nedeni bu bölgelerin şehrin daha iç kısımlarında olmalarından kaynaklanmaktadır.

Tüm bu dükkanların hesaplarından sonra vakfın sahip olduğu 4 değirmen (Asıyâb) ve 1 su mukataasının (Mukataa-i Ab) kira gelirleri de deftere işlenmiştir. Bu sırada boş olduğu anlaşılan bu iki kaynaktan Değirmenler 612 guruşa kiralanmış kiracı 130 guruş ödedikten sonra çıkmış ve 482 guruşa yeni kiracısını beklemektedir. Su mukataası da 1274 guruşa kiralanmış 1250 guruş getirdikten sonra boşalmış ve kalan 24 guruşu ödeyecek kiracısını beklemektedir.

Vakıf tüm bu dükkan, mukataa ve değirmenlerden toplam 10623 guruş gelir elde etmiş ve boş dükkan, mukataa ve değirmenlerden de 1434 guruş kira geliri hedeflemiştir.

Gelirlerin bu şekildeki kayıtlarından sonra H. 1141 / M. 1728 yılında Fazıl Ahmet Paşa Vakfı'nın giderlerinin ele alındığı bölümler karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde ilkin Vakıftan maaş alan mürtezikaya verilen maaşlar gösterilmektedir. 23 kalemde sıralanan vezayifler şöyledir:

İmam Efendi	48 guruş
Hatip Efendi	30 guruş
Müezzin-i Evvel	30 guruş
Müezzin-i Sanî	18 guruş
Kayyum	12 guruş
Devirhan (5 nefer)	45 guruş
Ser-Suyolcuyan	120 guruş
Hüseyin Halife	45 guruş
Süleyman Halife	30 guruş
Mehmet Halife	24 guruş
Cabî-i Mukataa-i b	36 guruş
Cabi-i İcârât	90 guruş
Pasbânhâne-i Kebir	48 guruş
Pasbân-ı Çarşu (2 nefer)	72 guruş
Pasbân-ı Bezzazistan	48 guruş

Neccar-ı Vakf	30 guruş
Münsif Ahmet Ağa, Duaguy	120 guruş
Dizdar Ahmet Ağa Duaguy	21 guruş
İlyas Efendi tekyesine hinta	
baha 600 kıyye karşılığı	30 guruş
Kadioğlu Hasan Efendi'ye	
hinta baha 300 kıyye karşılığı	15 guruş
Kaymâkâm-ı Müteveli	600 guruş
Katip-i Vakf	60 guruş

Toplam 1620 guruş tutan bu bölümdeki giderlerin dağılımı oldukça ilginçtir ve bize vakfın işlevleri ve ticari örgütlenmesi hakkında önemli bilgi kırıntıları sunmaktadır. Örneğin vakıf genel güvenliğin sağlanması için gerekli desteklemeleri sağlamaktadır. (Pasbanhâneler ve kale dizdarına verilen vezayifler) Vakıf, Çarşı ve bezzazistanda bulunan dükkanlarının ve kiracılarının güvenliğini de ayrıca sağlamaya çalışmaktadır. Vakıf mütevellisi görüldüğü gibi 600 guruşluk yüksek bir ücret almaktadır. yine Cabi-i icârât ve Ser Suyolcuyân 90 ve 120 guruşluk ücretlerle göze çarpan görevlilerdir. Kira gelirlerini toplamakla görevli kişinin yüksek bir ücret alması normaldir. ancak Ser Suyolcuyan da bu vakıf için oldukça önemli bir görevlidir. Vakfın kuruluş nedeninin Fazıl Ahmet Paşa'nın İzmir'e su sağlaması olduğu düşünülürse bu görevlinin önemi daha da açığa çıkacaktır.

Bundan sonraki bölümlerde ise vakfın çeşitli dükkan ve binalarında gerçekleştirilen bakım, tamir ve yenilemelerle bu işler için sarf edilen miktarlar yer almaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır:

3878 akçe tutan Hamamdaki tamirat; Hamamın dört kapısı yenilenmiş, tepe camları değiştirilmiş, dış kapısına yeni perde alınmış ve kiremitleri aktarılmıştı.

2030 akçe tutan Frenkhânedeki tamirat; Frenkhanenin kilerinin makasları? yenilenmiş, bazı yerlerdeki kiremitleri aktarılmış ve mutfağının ocağı tamir edilmişti.

5789 akçe tutan Gümrükteki tamirat; Gümrükteki iskeleye kazıklar çakılmış, mutfak ocağı ve ahırının damı tamir edilmiş, ahıra yeni bir kapı takılmış, hamamının duvarları sıvanmış, camekan bölümüne taban tuğlası döşenmiş ve tüm binanın kiremitleri aktarılmıştır.

18920 akçe tutan, Gümrüğün doğusunda bulunan köşk eskidiği ve tamiri mümkün olmadığı için yeniden yapılmasında harcanan meblağ.

Yine gümrükte 24694 akçe tutan tamirat; Gümrüğün haremi ve tahtapuşe (tahtaperde)'si eskimiş ve oturmaya uygun olmadığından Mehmet Ağa'nın ısrarıyla tamamı yıkılıp yeniden bina olunmuştu.³²

9072 akçe tutan küçük Handaki tamirat; Küçük Han'da Hüseyin Bey'in mahzeninin ve Ali Bey'in kiracısı olduğu odanın kiremitleri aktarılmış, yüzeyleri tamir edilmiş, çukaemininin odası tamamen yenilenmiş, iki pencere kanadı ve altı demirkapanın somunları yenilenmişti.

3648 akçe tutan çeşitli yerlerdeki tamirat; Ahır, buna bitişik 5 mahzenin ve Ali Bey'in kiracısı olduğu odanın kiremitleri aktarılmış, yüzeyleri tamir edilmiş, çukaemininin odası tamamen yenilenmiş, iki pencere kanat ve altı demir kapının somunları yenilenmişti.

2075 akçe tutan çeşitli yerlerdeki tamirat; Balıkhanenin bazı yerleri tamir edilmiş, dükkanın tabanı yenilenmiş, duvarı sıvanmış, Kahvehanenin ocağı tamir olunmuş kiremitleri aktarılmış, Bezzazistanın iki dükkanının tabanları, iki Gazzaz dükkanının damları, Terzi Mihal'in odasının ocağı, Terzi İbrahim'in dükkanı tamir edilmiş ve diğer başka iki odanın kilit demirleri yenilenmişti.

2223 akçe tutan tamirat; Hamam duvarında 5 adet dükkanın kiremitleri aktarılmış, yakınında bulunan Terzi dükkanının tabanı döşenmiş, duvarları sıvanmış, Gümrük yakınlarında bulunan Lefter'in dükkanı tamir edilmiş, Küçük Han'a bitişik 5 dükkanın saçakları tamir olup, kiremitleri aktarılmış ve Handaki bazı dükkanların saçakları tamir edilmişti.³³

3812 akçe tutan tamirat; Vakıf cabilerine satmamaları şartıyla miras bırakılan yapının duvarları yıkılıp yenisi yapılmış, hayat'ının tabanı yeniden döşenmiş ve aşağısında olan çörekçi dükkanının kepenkleri yenilenmiş ve bazı yerleri tamir edilmişti.

Değirmenlerde yapılan çeşitli tamiratlar içinse toplam 7855 akçe harcanmıştı. Ayrıca vakfa alınan 2 yeni merdiven için 310, vakfın kazma, külünk ve kösküsünün tamiri için 270, bazı semtlerdeki kaldırımların tamirine 780, Cami-i şerifin kandilleri için 3160 akçe tutan 26 kıyye mum ve 7595 akçe

32. Vrk. 3.a.

33. Vrk. 3.b.

tutan 9,5 kantar zeytinyağı alınmış, caminin şiddetli esen rüzgardan zarar gören kurşunlarının yenilenmesi için 150, eşya mahzeni kapısına yeni bir kilit alınması için 100 ve tüm su yollarının tamirine 9600 akçe sarf edilmiştir. Bu bölümdeki harcamalar 26765 akçe tutmaktadır.

En sonda yapılan tüm bu harcamaların toplamı olan 110760 akçe olarak belirtilmiştir. Bu meblağın yanına guruş cinsinden karşılığında gösterildiği için H. 1141 / M. 1728 yılı akçe-guruş oranını da anlayabilmekteyiz. Buna göre bu yıl için 1 guruş 120 akçe karşılığındaydı.³⁴

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldaki ticaretinin daha önceki dönemlerde yapılan ticaretle olan farklılıklarını göstermesi açısından bu defter oldukça önemli bir belgedir. Görüldüğü gibi ticaretteki bu değişim ticaretin niteliğinin değişmesinden, gezici tüccar tipinin kaybolup oturan tüccar tipinin ortaya çıkıp önem kazanmasından kaynaklanmaktadır. İzmir kentinin ticari altyapısının bir kısmını karşılayan Fazıl Ahmet Paşa'ya ait bu vakıf binaları limana yakın olması nedeniyle özellikle yabancı tüccarlar arasında oldukça popülerdir. Bu tüccarların İzmir'de bulunmaları hiç kuşkusuz Avrupa ile kurulan ticari ilişkileri arttırmıştır. XVII. yüzyılın başlarında İzmir'e yerleşen Avrupalı tüccar, çerçiler ve aracılarla birlikte iç bölgelere uzanan, vadi ve ovalara yayılan bir komisyoncular ağı kurmaya başlamıştır. Batı Anadolu'nun kırlarında dolaşp, yerleşik ticareti sekteye uğratan bu kişilerin elinde önemli miktarlarda sermaye vardı ve bölgeden topladıkları deri, pamuk, yün, tahıl ve meyveyi İzmir üzerinden batıya yönleltiyorlardı.³⁵

Yine de bu ticaret çok hassas dengelerde sürdürülmekteydi. Deprem gibi doğal afetler (özellikle 1688'deki deprem çok yıkıcı etkilere neden olmuştu ve neredeyse İzmir ticaretini sona erdiriyordu.)³⁶ Veba gibi sık sık ortaya çıkan salgınlar, Sarıbeyoğlu Mustafa gibi XIX. yüzyılda aynı bölgede bol bol göreceğimiz eşkıyalık hareketleri ve eşkiyaların öncüleri ile İzmir şehrinde çıkan birtakım isyanlar³⁷ bu ticaretin ve tüccarların yerel düzeyde karşılaştıkları zorluklardandı. Ancak bu ticaret potansiyelinin yarattığı evrenin klasik Osmanlı

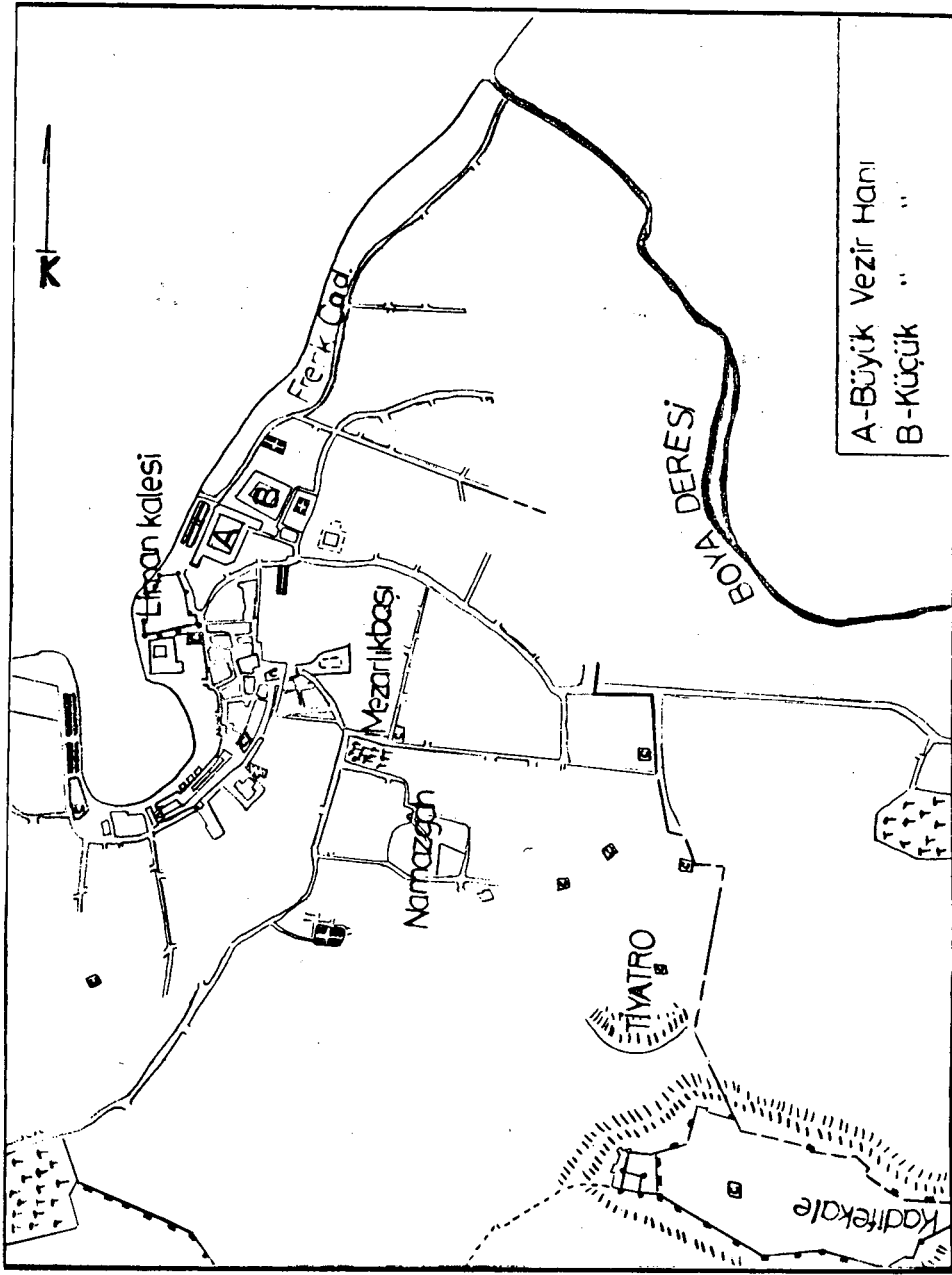
34. Vrk. 4.a.

35. Daniel Goffman; A.g.e., s.64.

36. Depremler ve özellikle 1688 depremi için Bkz. Necmi Ülker; "Batılı Gözlemcilere Göre XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir Şehri ve Ticari Sorunları", Tarih Enstitüsü Dergisi, (Prof.Dr.Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı) sa.12, 1981-1982, s. 334-340.

37. Münir Aktepe; "Başvekalet Arşivindeki Vesikalara Nazaran İzmir İsyanı (1727-1728)" V.Türk Tarih Kongresi (12-17 Nisan 1956) Kongreye Sunulan Tebliğler Arasında, Ankara, s. 674-681.

kentlerdeki ve merkezi yönetim tarafından inceden inceye belirlenmiş sınırları yoktu ve kentin varlık nedeni olan ticaret; ne doğal afetlere ne de kurulan sistemi sarsmaya yönelik kişisel birtakım zararlı hareketlere ödün veriyordu. Ticaret etrafındaki yapılanma ve kazanç tüm bu etkenlerden çok daha önemliydi. Askeri sınıf tarafından da bu ticari sektöre katılımların olduğu ve bu yönde yatırımların yapıldığı açıktır. Bu yönde elde edilecek ve açıklanacak yeni belgeler bize çok şeyler anlatabilir. Bu defterin bize söyledikleri bu yönde atılmış bir adımdır.

XVIII. Yüzyıl İzmir Şehri Krokisi